

Moğol Tarihine İlişkin Latince Kaynaklarda Uygurlar

Uighurs in The Latin Sources Relating to Mongol History

Altay Tayfun ÖZCAN*

ÖZET

Moğolların Naymanları mağlup etmeleri ve Altay dağları civarına egemen olmalarından sonra Uygurlar Moğol hâkimiyetini kabul ettiler. Bu tarihten sonra Uygurlar, Moğol Hanlığı siyasi tarihinde önemli bir yere sahip oldular. Moğol yayılmasına verdikleri askeri destek bir yana bırakılacak olunursa Uygurlar kendilerini özellikle bürokrasi alanındaki becerileriyle gösterdiler. Moğol tarihi ile alakalı Arapça, Farsça ve Çince olarak kaleme alınan eserlerde Uygurlardan sıklıkla bahsedilmesinin nedeni Uygurların Moğol Hanlığı üzerindeki derin tesirinden ileri gelmektedir. Moğol hâkimiyeti altında Uygurlardan bahseden bir diğer kaynak dilini Latince oluşturur. Plano Carpinili Johannes, Rubruklu Willem gibi seyyahların yanında Parisli Matthew ve Korykoslu Hetum'un kroniklerinde de onlardan bahsedilir. Bu çalışmamızda Latince eserlerde Uygurlara dair verilen bilgileri inceleyeceğiz.

ANAHTAR KELİMELER

Uygur, Moğol, Budizm, Çinkay

ABSTRACT

After the Mongols defeated Naymans and established their sovereignty on the vicinity of the Altay mountains, Uighurs accepted Mongol hegemony. From that time onward, Uighurs had played an important role in the Mongol Khanate's political history. In addition to their military support for the expanse of Mongols, Uighurs showed themselves, especially, by their skills in the field of bureaucracy. Their profound impact on the Mongol Khanate became one of the reasons for mentioning about Uighurs in the literature handled in Persian, Arabic and Chinese related to Mongol History. Latin is another main language used in writing of historical works regarding Uighurs under the sovereignty of the Mongol Khanate. Both the globetrotters such as Johannes of Plano Carpini, Willem of Rubruk and Matthew of Paris, Hetum of Korykhos mentioned about Uighurs in their choronicles. In this study, the Latin Works related to the Uighurs will be examined.

KEY WORDS

Uighur, Mongol, Budism, Chinqay.

* Yrd. Doç. Dr., Dumlupınar Üniversitesi, Tarih Bölümü Ortaçağ ABD Öğretim Üyesi, altay-fun@gmail.com

Giriş

Göktürklerin ardından kurulan Uygur Kağanlığı, 100 yıllık bir idarenin ardından 844'te Kırgızlar tarafından yıkıldıktan sonra siyasi varlığını Moğolistan dışında kurulan devletlerle devam ettirdi. Bunlardan Beşbalık merkezli olarak kurulan siyasi teşkilat XII. yüzyılda Karahıtay hâkimiyetine girene kadar bağımsız bir idare sürmeye muvaffak oldu. Bu yeni gücün çatısı altında Uygurlar etkinliklerini ve saygınlıklarını korumakla birlikte¹ artık neredeyse Hitay valileri tarafından yönetilen bir halk haline geldiler. Bu süreç, Moğolların Naymanları yenilgiye uğrattıktan sonra sınırlarını Beşbalık'a genişletmelerine kadar devam etti. Bu sırada Uygurların başında bulunan İdikut Baraçuk, sınırlarında ortaya çıkan yeni gelişmeleri fark ederek Karahıtaylara başkaldırdı ve ülkedeki valiyi bertaraf etmek ve hemen ardından Moğollara elçi göndermek suretiyle Moğollara bağlandı. Bunu Uygurların, Moğolların Küçlük ile mücadeleleri ile Harezmi ve Çin seferlerine askerî destek vermeleri takip etti. Moğollara bağlanmaları ve Moğol harekâtlarına destek vermelerinin yanında Uygurlar, Moğol Hanlığında bürokrasi, kültür ve medeniyet hayatı üzerinde ehemmiyetli bir mevki işgal etmişlerdir. Nitekim Nayman seferi sırasında esir edilen Uygur asıllı Tatatonga'ya ilişkin bilgiler Moğol devlet teşkilatının nüvesinin bir Uygur tarafından atıldığına işaret eder.² Bu katkı ilerleyen yıllarda bürokraside kendini gösterecek daha pek çok devlet adamıyla devam etmiştir.³ Uygurların işte bu şekilde gerek harekâtlara, gerekse bürokrasiye katkıları neticesinde Moğollarla Uygurlar arasındaki iyi ilişkiler o kadar yüksek bir seviyeye çıktı ki hanedanlar arasında evlilik ilişkisi tesis edildi. Nitekim Cengiz Han'ın kızlarından Alacay, Uygur İdikut'u Baraçuk'un halefi Kişmayın'ın eşi olmuştur.⁴ Bu evlilik ilişkisi,

¹ Mesela Karahıtaylar eskiden taabiyetleri altında buldukları Uygurlar'ın yeniden Moğolistan'a dönmeleri için bile epey gayret sarf ettikleri ancak bunun Uygurlar tarafından kabul edilmediği görülüyor. Uygur-Karahıtay ilişkileri için bk. G. Çandarlıoğlu, *Sarı Uygurlar ve Kansu Bölgesi Kabileleri (9-11. Asırlar)*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2004, s. 83-85; D. Sinor, "The Kitan and Kara Khitay", *History of Civilizations of Central Asia*, Vol. IV/Part I, ed. M.S. Asimov, Unesco Publishing, 1998, s.231, 232.

² Tatatonga'ya ilişkin bk. *Moğolların Gizli Tarihçesi*, çev. M.L. Kaya, Kabalcı yay, İstanbul 2011, s. 155, 156; B. Ögel, *Sino Turcica: Çingiz Han'ın Türk Müşavirleri*, IQ yay, İstanbul 2002, s. 153-155.

³ Bu konuda en temel eser hiç kuşku yok ki Yüan şı'da Uygur devlet adamlarına ilişkin biyografilerdir. Bunlar B. Ögel tarafından incelenmiştir. bk. B. Ögel, *age*. Bazı kimseler Ch'i Tang tarafından da tetkik edilmiştir. Bk. Ch'i Tang, *Moğol Sülalesi Devrinde Türk ve İslam Dünyası ile Temasda Bulunan Şahsiyetler*, İstanbul 1970, s. 383-403.

⁴ Ata Melik Cuveyni, *Tarih-i Cihangüşa*, çev. M. Öztürk, Kültür Bakanlığı Yay, Ankara 1998, s. 97, 98; Reşidüddin, *Sbornik Letopisey*, Tom. I/I, per. L.A. Hetagurova, Moskva-Leningrad 1952, s.

Latin kaynaklarına da girmiştir: “Onlar (=Uygurlar) kentlerde yaşayanlar arasında Cengiz Han’a ilk biat edenler olmuş ve bundan ötürü de o (=Cengiz Han), kızını onların hükümdarına vermiştir”⁵. Böylesi detay sayılabilecek bir bilginin verilmesi şaşırtıcı olarak addedilebilecekse de Latin kaynaklarında Uygurlara dair daha pek çok bilginin korunduğu dikkati çekmektedir.

Latin kaynaklarında Uygurlarla ilgili ilk bilgiler Plano Carpinili Johannes’in kayıtlarında karşımıza çıkar. Papa IV. Innocentus’un talimatıyla Moğollarla görüşmek üzere Moğol hâkimiyetindeki topraklara gönderilen bu elçi, 1243 ile 1245 arasındaki yolculuk raporunu barındırdığı eserinde Moğol ülkesinin doğusunda Çin ve Kore’nin, güneyinde İslam diyarlarının, batısında Nayman topraklarının ve güney batısında da *Huio* yani Uygur ülkesinin bulunduğunu ifade eder.⁶ Yazarın bahsini ettiği ülke, daha önce C. Dowson’un da belirttiği üzere⁷, Tarım ırmağının kuzeyi ile Turfan vadisi olmalıdır. Uygur ülkesinden geçmeyen Johannes’in Uygurları *Huio* olarak adlandırması⁸, bu ülkeyle ilgili bilgilerini Çin coğrafyacılık geleneğine bağlı bir kişiden duyduğu şeklinde değerlendirilebilir.⁹ Zira *Tang hanedanı* kayıtlarında da Uygurlar aynı şekilde *Huio* olarak geçmektedir.¹⁰ Bunun yanında yazar *Sariemiur* olarak adlandırdığı Sarı Uygurlardan da bahsediyorsa da, Uygurlar gibi Cengiz Han tarafından hâkimiyet altına alınmasına değinmekle yetinmiştir.¹¹ Bir başka kısımda ise Moğol hâkimiyetindeki ülkeleri sayarken Sarı Uygur diyarını *Sarihuiur* adı altında zikreder.¹²

147-149; Reşidüddin, *Sbornik Letopisey*, Tom.I/II, per. O.İ. Smirnova, Moskva-Leningrad 1952, s. 152-154.

⁵ A. van den Wyngaert, *Sinica Franciscana*, Vol.I, Quaracchi-Firenze 1929, s. 233. Krş. Ruysbroeckli Willem, *Mengü Han’ın Sarayına Yolculuk 1253-1255*, ed. P. Jackson, D. Morgan, çev. Z. Kılıç, Kitap yay, İstanbul 2010, s. 168; Wilhelm von Rubruk, *Moğolların Büyük Hanına Seyahat*, çev. E. Ayan, Ayışığı Kitapları, İstanbul 2001, s. 75.

⁶ A. van den Wyngaert, *age.*, s. 29; C. Dowson, *Mongol Mission*, New York 1955, s. 5.

⁷ C. Dowson, *age.*, s. 5/1dp.

⁸ *Inter occidentem et meridiem terra est posita Huiorum.*

⁹ Nitekim yazarın Uygurların tarihine dair verdiği bilgilerde Uygurlar *Uyr* adı ile ifade edilirken bir diğer kısımda da onlardan *Huyur* adı ile bahsedilir. Bk. A. van den Wyngaert, *age.*, s. 55, 88. Kullanımdaki bu farklılık, bir yandan bilgilerin farklı kaynaklardan alındığına, bir yandan da Johannes’in *Huio* ile *Uyr* ve *Huyur* adlarının aynı halkı ifade ettiğini fark etmediğine işaret etmektedir.

¹⁰ Söz konusu kullanım için bk. E. Bretschneider, *Medieval Researches*, Vol. I, London 1910, s. 238 vd.

¹¹ A. van den Wyngaert, *age.*, s. 56; C. Dowson, *age.*, s. 21.

¹² A. van den Wyngaert, *age.*, s. 88.

Johannes'e göre Uygurlar Hıristiyanlar ve Cengiz Han tarafından zorla hâkimiyet altına alınmışlardı.¹³ Cengiz Han'ın Uygurları hâkimiyet altına alma usulüne dair verilen bilgi tamamıyla hatalıysa da Uygurların Hıristiyanlığı mevzunda bir ölçüde haklılık payı vardır. Zira Uygurlar arasında sayıları kalabalık olmasa da bir Hıristiyan cemaatinin varlığını gösteren deliller vardır.¹⁴ Johannes yukarıda ifade ettiğimiz kaydından sonra ilgi çekici bir ifadede bulunur: *"et illorum litteram acceperunt, nam prius scripturam non habebant, nunc autem eadem appellat litteram Mongalorum"*¹⁵. *"Ve onların alfabelerini aldılar. Daha önceki zamanlarda yazıya sahip değillerse de şimdi bunu Moğol alfabesi olarak anıyorlar"*.¹⁶ Moğolların Uygur alfabesini kabul etmeleri 1253 ile 1255 arasında Fransa Kralı IX. Louis tarafından Moğollara gönderilen Rubruklu Willem tarafından da gözlemlenmiştir. Uygur yazısını hem Moğol fermanlarında hem de tapınaklarında gören seyyah bunun bir tasvirini de sunar: *"Tatarlar onların (=Uygurların) alfabelerini benimsemişlerdir. Yazmaya yukardan başlar, satırı aşağıya doğru çeker ve bunu yukarıdan aşağıya doğru okurlar. Satırları soldan sağa doğru sıralarlar. Bu kâğıt ve yazılı malzeme falcılık için kullanılır ki tapınakları asılmış küçük notlarla doludur. Manguchan (=Mengü Han-Möngke Han) size Moal (=Moğol) dilinde, onların alfabelerinde yazılmış mektubunu göndermiştir"*¹⁷. Bir sonraki kısımda ise şunu ifade eder: *"O zamandan beri Moğollar onların alfabelerini edinmiş ve onlar (=Uygurlar) onların (=Moğolların) başkâtipleri (magni scriptores) olmuşlardır. Nesturilerin neredeyse tamamı onların alfabelerini bilirler"*¹⁸.

Moğolların Uygur yazısını almaları haberlerinin sadece Türkistan'da kalmadığı, Orta Avrupa ve İngiltere gibi çok daha uzak diyarlara kadar yayıldığı

¹³ A. van den Wyngaert, *age.* s. 55; C. Dowson, *age.*, s. 20.

¹⁴ Arkeolojik veriler bir yana Hıristiyanlığı kabul etmiş Uygurların şahıs isimlerinin de filolojik kaynaklara yansıdığı O.F. Sertkaya tarafından ortaya konmuştur. Bu çalışmadan Uygur Hıristiyan cemaatine dair genel bir bibliyografya edinmek de mümkündür. Bk. O.F. Sertkaya, "II. Dünya Savaşı Esnasında Berlin Koleksiyonu'ndan Kaybolan Eski Uygur Belgelerindeki Hıristiyan Uygur Türklerinin İsimleri Üzerine", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C. 43/43, 2010, s. 97-113. Bu konuda ayrıca bk. G. Shimin, "The Uighur Kingdom of Kocho", *History of Civilizations of Central Asia*, Vol. IV/I, ed. M.S. Asimov, Unesco Publishing 1998, s.204. Nasturi Hıristiyanlığını kabul etmiş Uygurların son yıllara kadar varlıklarını devam ettirdikleri de görülüyor. Bu konuda bk. B. Abudukelimi, *Uygur Türklerinin Dini İnanışları*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2006, s. 56. Bu cemaatin varlığı, aşağıda ayrıca değineceğimiz üzere, Hetum'un eserinde de karşımıza çıkar.

¹⁵ A. van den Wyngaert, *age.*, s. 56.

¹⁶ Krş. C. Dowson, *age.*, s. 21.

¹⁷ A. van den Wyngaert, *age.*, s. 231. Krş. Ruysbroeckli Willem, *age.*, s. 165; Wilhelm von Rubruk, *age.*, s. 73..

¹⁸ A. van den Wyngaert, *age.*, s. 233. Krş. Ruysbroeckli Willem, *age.*, s. 168; Wilhelm von Rubruk, *age.*, s. 75.

görülüyor. Moğolların Batı seferine ilişkin ilk Latince bilgileri veren Julian'ın Moğol raporunda Batu'nun Macar Kralı IV. Bela'ya gönderdiğini ifade ettiği mektubu “*pagan harfleriyle Tatarca*” olarak tasvir eder ve “*Kralın olduğu yerde pek çok okuyucu vardı, fakat (mektubu anlayan olmadı)*” diyerek¹⁹ tanımlanamayan bir alfabe olduğuna işaret eder. Julian sonunda bu mektubu *Kumanya'da* etnik kimliğini ifade etmediği *paganum quedam* yani paganlardan birine tercüme ettirebilmiştir.²⁰ Bu ifadeler bize söz konusu mektubun bir Kıpçak tarafından çevrilmiş olduğunu göstermektedir. Söz konusu dönemde Kıpçaklar arasında Uygurcanın varlığını gösterebilecek bir delil olmamakla birlikte Macar sarayında tanımlanamamış bu mektubun, Macarların bildiklerini hesap ettiğimiz Arap, Kiril ve varyantları ile Ermeni alfabeleri olmadığını düşünüyoruz. Daha önce bu konuya eğilmiş olan meşhur Fransız tarihçi J. Richard mektubun Uygur alfabesiyle yazıldığını ileri sürmüştür.²¹ Biz de kendisine iştirak ediyoruz.

Uygur alfabesi daha kat'i bir şekilde Parisli Matthew tarafından 1259'da tamamlanan *Chronica Maiora* adlı kronikte, Orta Avrupa'da ele geçirilmiş bir Moğol esirinin sorgulanması raporunu içeren mektuba da girmiştir. Buradaki bilgilere göre Moğollar: “*Yahudilerin alfabelerine sahiptirler, çünkü bir zamanlar kendi alfabeleri yoktu. Bu harfleri kimlerden öğrendiklerini sordum ve soluk benizli insanlardan öğrendiklerini söylediler ki onlar uzun kıyafetler taşır ve hiçbir kimseye saldırmazlar(mış)*”²². Daha önce F. Schmieider tarafından da ifade edildiği gibi²³ yazarın ifade etmek istediği esasen Uygur alfabesidir. “*Soluk benizli*”, “*uzun kıyafetlere sahip*” ve “*kimseye saldırmayan*” insanlar da hiç kuşku yok ki, aşağıda ayrıca değinecek olduğumuz, Rubruklu Willem'in etrafıca tarif ettiği Uygur din adamlarından başkası değildi. Söz konusu mektup yazarının alfabeyle Yahudi alfabesi olarak tanımlaması ise, Moğollarla Yahudiler arasında akrabalık ilişkisi kurmak maksadından ileri geliyordu.²⁴ Ancak burada ilgi çekici olan husus, Gizli Tarih yazarı ile çağdaşı üç Avrupalı yazarın Moğolların Uygur alfabesini benimsediklerini ifade etmeleridir. Moğol idaresi altında Uygur alfabesinin bu

¹⁹ “Söz konusu mektup metni için bk. A.T. Özcan, “Macar Papaz Julian'ın 1237 Tarihli Moğol Raporu”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. XXIX/S. 48, 2010, s. 98.

²⁰ a.y.

²¹ J. Richard, “La Limite Occidentale de l'expansion de l'alphabet Ouigour”, *Les Relations entre l'orient et l'occident au Moyen Age*, Ashgate Variorum 1999, s. 71-75.

²² Matthaëi Parisiensis, *Chronica Majora*, Vol. VI, ed. H.R. Luard, London 1882, s. 75.

²³ F. Schmeider, “Christians, Jews, Muslims-and Mongols: Fitting a Foreign People into the Western Christian Apocalyptic Scenario”, *Medieval Encounters*, Vol. 12/2, 2006, s. 281.

²⁴ Ortaçağ yazınında Moğollarla Yahudiler arasında akrabalık ilişkisi kurgulanmasına dair bk. A.T. Özcan, “*Chronica Maiora'da Moğol İmajı*”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. XXVII, S. 2/2012, 442, 443.

kadar geniş bir kullanım görmesi, Uygur Kağanlığından bu yana gelişmiş bir Uygur edebiyatının varlığı ile alakalıdır. Bu edebiyatın büyük oranda dini metinlerin çevirileriyle geliştiği muhakkaksa da zaman içinde bağımsız bir hale gelmiştir. İşte arkasında böyle bir geçmiş bulunan Uygur yazını, Moğollar zamanına gelindiğinde Moğolların hâkim oldukları toprakların tamamında en geçerli edebiyatı haline gelmiştir.²⁵ Bu alfabenin yaygınlığını Vittorialı Pascal adlı bir adamının mektubunda da görebilmek mümkündür. Altın Orda Hanlığı topraklarında bulunduğu bir sırada kaleme aldığı bir mektubunda yazar, “*Tanrının inayetiyle Kuman dilini ve Uygur alfabesini öğrendim*” diyerek övünmektedir.²⁶

Johannes’ten sonra Moğol hâkimiyetindeki topraklara gelen Rubruklu Willem de Uyğurlara temas etmiştir. Ancak, Uyğurların yaşadığı yerleşim birimlerinden geçtiğinden Uyğurlara dair verdiği bilgiler Johannes’in kayıtlarına göre daha üstündür. Yazar Uyğurların Organum ülkesine komşu olduklarını dile getirdikten sonra kentlerinde Müslümanlarla (Nesturi) Hıristiyanlarının iç içe yaşadıklarını ve Uyğurların İran’a kadar yayılmış durumda olduklarını ifade eder.²⁷ Ancak yazara göre onların ana vatanı Karakorum’dan güneye doğru uzanan geniş bir ülkeyi içine alıyordu: “*Et ipsa Caracarum est quasi in territorio eorum, et tota terra Regis sive Presbiteri Iohannis et Unc fratris eius est circa teras eorum. Sed isti in pascuis ad aquilonem, illi Iugures inter montes ad meridiem*”²⁸: “*Karakorum hemen hemen onların sınırlarında yer alır ve Rahip ya da kral Johannes ile kardeşi Unc’un topraklarının tamamı onların memleketlerinin yakınındadır. Ancak burası kuzeye doğru çayırılık iken Uyğurlarınki güneyde yer alan dağlar arasındadır*”²⁹.

Rubruklu Willem, Möngke Han’ın yanına giderken, kendilerine katılmak üzere sonradan yola çıkan Batu Han’ın kâtibini beklemek üzere Karluk topraklarında yer alan Kayalık’ta on iki gün geçirmiştir. Bu zaman zarfında seyyah buradaki Budist manastırlarını ziyaret etmiş ve halkın dini inanışlarına dair bazı bilgiler elde etmiştir. Willem Budizme dair bilgiler vermeden önce şöyle der: “*Primo ergo describo vobis ritus comunes omnium ydolatrarum et postea istorum Iugurum qui sunt quasi secta divisa ab aliis*”³⁰, “*Size öncelikle idollere tapanla-*

²⁵ Uygur kültür mirasının neticesi açısından bk. G. Shimin, *agm*, s. 206.

²⁶ Lavrentii Mohemii, *Historia Tartarorum Ecclesiastica*, Helmstadi 1791, s. 194.

²⁷ A. van den Wyngaert, *age.*, s. 227; Ruysbroeckli Willem, *age.*, s. 161; Wilhelm von Rubruk, *age.*, s. 71. Organum ülkesi, Willem’in metnini çeviren P. Jackson’a göre Ürgenç adının bozulmuş halidir. *age.*, s. 159/24dp.

²⁸ A. van den Wyngaert, *age.*, s. 233.

²⁹ krş. Ruysbroeckli Willem, *age.*, s. 168; Wilhelm von Rubruk, *age.*, s. 75.

³⁰ A. van den Wyngaert, *age.*, s. 228.

rın tamamının iştirak ettiği ibadetlerini, ardından da diğerlerinden sanki farklı bir ekol oluşturan Uygurlarinkini tasvir edeceğim”³¹. Bundan sonra yazar Uygur din adamlarının giyimlerini tarif etmeye girişir: “Daha önce bahsini ettiğim idollere tapınların tapınağına girdiğimde din adamlarını dış kapının altında oturlurken buldum. Traşlı sakalları ve kafalarının üstündeki başlıktan, gördüğümde bana Franklarmış gibi geldiler. Uygurların bu papazları şu şekilde kuşanır: her nereye giderlerse gitsinler saf-ran renginde, Frank usulünde oldukça sıkı üstten kemerlenmiş kıyafetli haldedirler ve bir papazın büyük perhizde taşıdığı kıyafete benzer şekilde sol omuzlarının üzerinden sağ tarafın aşağısına doğru inip göğüslerini örten bir pelerine sahiplerdir”³² Buraya kadar verdiği bilgiler ışığında bahsini ettiği rahiplerin Budist din adamları olduklarına şüphe yoktur. Buna mukabil Rubruklu Willem’in burada bulunan bir din adamı ile yaptığı tartışmayı aktardığı satırlar bazı sorunları beraberinde getirmektedir. Bu tartışma şu şekilde cereyan etmiştir.

“Tapınağa girip de bahsini ettiğim din adamlarının yanına oturduğumda onların çok sayıda irili ufaklı idollere sahip olduklarını gördüm³³ ve onlara Tanrı’ya nasıl inandıklarını sordum. ‘Tek bir Tanrıdan başka bir şeye inanmıyoruz’ diye cevap verdiler. Ben de sordum: ‘Onun bir ruh mu yoksa bir beden mi olduğuna inanıyorsunuz?’ Dediler ki: ‘Onun bir ruh olduğuna inanıyoruz’. Ben de: ‘Onun bazen bir insan bedeni şeklini aldığına inanıyor musunuz?’ (diye sordum). Dediler ki: ‘Kesinlikle hayır’. Bunun üzerine ben de: “Onun teklifi ve ruh olmasından başka bir şeye inanmadığınıza göre nasıl olur da bu kadar çok sayıda heykelini yapıyorsunuz? Bunun yanında onun bir insan olarak var olmadığına inanmadığınız halde nasıl olur da bunu bir hayvan yerine insan şeklinde yapıyorsunuz?’ Bunun üzerine cevap verdiler: ‘Bizler bunları Tanrının görüntüsü olarak şekillendirmiyoruz. Zira zenginlerimizden birisi veya onun oğlu veya karısı veya sevdiklerinden birisi öldüğünde ölen insanın görüntüsünü yapar ve biz de bunlara, (ölenlerin) hatıralarına binaen hürmet gösteririz’ Sonrasında ben de: ‘O halde sizin yaptığınız insanlara dalkavukluktan başka bir şey değil’. ‘Aksine’ dediler ‘amısı için’. Ardından sanki bir şaka gibi bana sordular: ‘Tanrı nerede?’ Bunun üzerine ben de: ‘Ruhunuz nerede?’ (dedim). Dediler ki: ‘Vücudumuzda’. Ben de: ‘Bedeninizde ve

³¹ Krş. Ruysbroeckli Willem, *age.*, s. 162; Wilhelm von Rubruk, *age.*, s. 72.

³² A. van den Wyngaert, *age.*, s. 230, 231. Krş. Ruysbroeckli Willem, *age.*, s. 165; Wilhelm von Rubruk, *age.*, s. 73.

³³ Yazar burada *idola* kelimesini kullanıyor, ancak bunun neyden yapılmış olduğunu ifade etmiyor. Bununla birlikte metnin aşağı kısımlarında Moğolların da Uygurlar gibi tek Tanrı’ya inandıklarını ifade ederken “*tamen faciunt de filtro imagines defunctorum suorum*” diyerek Moğol putlarının keçeden olduğunu ifade eder. Bk. A. van den Wyngaert, *age.*, s. 232. Bu durumda yazarın Uygur tapınağında gördüğü heykellerin taş veya metalden imal edilmiş olduğu anlaşılmaktadır.

onu tamamen idare ediyor değil mi, ama yine de görülüyor. Aynı şekilde Tanrı da, görülmez olsa da her yerdedir. Zira o, akıl ve bilgeliktir. (dedim)”³⁴.

Willem ile Uygur din adamı arasındaki tartışma, metni inceleyen bilim adamlarının dikkatinden kaçmıştır. Sadece W.W. Rockhill, tartışmanın Tanrı ve ruh kavramının bulunmadığı Budizm ile bağdaşmadığına dikkati çekmiş³⁵, bununla birlikte bunun nedenine ilişkin her hangi bir görüş belirtmemiştir. Gerçekten de giyilen kıyafet ile idollerin varlığı Budizme işaret ediyorsa da Uygur din adamlarının tek Tanrı’ya ve onun bir ruh olduğuna inanmaları, ölen insanların anmak için yapılan idollere saygı göstermeleri ve ruhun vücutta yer aldığını düşünmeleri gibi hususlar Tanrı ve ruh kavramının olmadığı³⁶ Budizm ile temelden çelişir. Bu farklılığın Uygurların diğer Budistlerden farklı bir dini anlayışa sahip olmalarından ileri geldiği anlaşılıyor.

Willem yukarda da ifade ettiğimiz gibi Uygurları, dini anlayışlarından bahsettiği Budistlerden ayırarak şöyle demiştir: “Size öncelikle idollere tapanların tamamının iştirak ettiği ibadetlerini, ardından da diğerlerinden sanki farklı bir ekol oluşturan Uygurlarınkini tasvir edeceğim”. İkinci olarak ise şöyle bir ifade kullanır: “*Predicti ergo Iugures qui sunt mixti cum christianis et sarracenis per frequentes disputationes ut credo pervenerunt ad hoc quod non credunt nisi unum Deum*”³⁷, “Daha önce bahsettiğim Uygurlar karıştıkları Hristiyan ve Müslümanlarla yaptıkları sık tartışmalar neticesinde tek Tanrı’dan başka bir şeye inanmaz hale geldiklerine inanıyorum”³⁸. Seyahatnamesinin sonlarında ise şöyle der: “*Erat ibi quidam senex sacerdos de secta Iugurum, qui dicunt unum Deum, tamen faciunt ydola*”: “Orada tek bir Tanrıya inanan, ancak idollere tapınan Uygurların ekolünden yaşlı bir adam vardı”³⁹. Willem açık bir şekilde ifade etmemekle birlikte esasında, bu sözlerle Uygurların diğer Budistlerden farklı bir dini inanışa sahip olduklarını fark ettiği izlenimini verir.⁴⁰ Willem’in tartıştığı din adamlarının, kıyafet ve dini ritüeller açısın-

³⁴ A. van den Wyngaert, *age.*, s. 231, 232. krş. Ruysbroeckli Willem, *age.*, s. 166; Wilhelm von Rubruk, *age.*, s. 73, 74.

³⁵ W.W. Rockhill, *The Journey of William of Rubruck to Eastern Parts of the World 1253–1255*, London 1900, s. 147/1dp.

³⁶ a.y.

³⁷ A. van den Wyngaert, *age.*, s. 233.

³⁸ Krş. Ruysbroeckli Willem, *age.*, s. 168; Wilhelm von Rubruk, *age.*, s. 75.

³⁹ A. van den Wyngaert, *a.g.e.*, s.297. krş. Ruysbroeckli Willem, *age.*, s. 245; Wilhelm von Rubruk, *age.*, s. 120.

⁴⁰ Benzer husus Cengiz Han ile görüşmek üzere Harezmi’ye giden ve bu sırada Uygur ülkesinden geçen Çang Ch’un’un seyahatnamesinde de karşımıza çıkar. Ona göre karşılaştığı kimseler ne Budist ne de Teoist olup Batıya tapıyorlardı. Metni çeviren E. Bretschneider batıya tapınmakla Müslümanlığa işaret edildiğini varsaymışsa da (E. Bretschneider, *age.*, s. 68), sadece tek bir ka-

dan Budizm'in tesirinde kaldıkları, ancak dini görüşler açısından eski Türk dininin özelliklerini devam ettirdikleri anlaşılıyor. Bu din adamlarının diğer Uygur din adamları içerisinde farklı bir dini kesimi oluşturdukları düşünülebilecekse bile Willem, yukarıda ifade ettiğimiz gibi Uygurların tamamının diğer "idollere tapar"lardan farklı olduğunu ifade ettiği gibi, Möngke Han'ın otağında yapılan tartışmayı aktardığı satırlarında tartışma sırasında huzurda bulunan Uygur din adamının da diğer "idollere taparlardan farklı" olduğunu dile getirir.⁴¹ Bu konuda daha kesin konuşabilmek için hiç kuşku yok ki Willem'in çağdaşı Uygur Budist sutralarını incelemek gerekiyorsa da böylesi bir inceleme bu çalışmanın kapsamını aştığı gibi nüfuz alanımızın da dışında kalmaktadır. Ancak temel meselenin Uygurların bağlı buldukları Budizmin Mahayana koluyla⁴² ilgili olduğu anlaşılıyor. Nitekim D.İ. Tihonov'un ifade ettiği üzere bu kol, farklı kültürlerle uzlaşmakta diğer ekollere göre daha başarılıydı ve dini muvaffakiyetini de bu özelliğinden alıyordu.⁴³ Kimi Mayahana metinlerinde Uygurların eskiden bağlı oldukları Maniheizmin etkilerinin görülmesi⁴⁴ de bununla ilgili olsa gerektir. Muhtemelen Willem'in konuştuğu rahipler bu ekole bağlıydılar ve, dini literatürde Maniheizmin etkisi görülmesine benzer bir şekilde, henüz eski dinlerinin özelliklerini kaybetmemişlerdi. Eğer Willem'in gözlemlediği farklılıklar, sutralar üzerinde yapılacak tetkiklerle desteklenebilirse, karşımıza diğer ekollerden farklı bir *Uygur Budizminin* çıkması mümkün olabilecektir.⁴⁵

Uygurlarla ilgili Latince kaynaklardaki bir diğer kayıt ise Hayton'un *Flos Historiarum Terre Orientis* adlı eserinde karşımıza çıkar. 1307'de Fransa'da ka-

---

yıtan hareketle böyle bir sonuca ulaşmak mümkün görünmüyor. Nitekim Çang Ch'un, seyahatinin ilerleyen kısımlarında karşılaşacağı Müslümanlarla ilgili tasvirlerinde, benzer ifadeler kullanmayarak daha kat'i tasvirler verir. Buna karşın Uygur ülkesinde İslamın, Moğol idaresi sırasında belirli oranda yükselişe geçtiğini gösteren deliller vardır. Mesela hem Cuveyni hem de Reşidüddin tarafından ifade edilen Uygur İdikut'unun Müslümanları öldürme planı hiç kuşku yok ki Uygur ülkesindeki Müslümanların yükselişinden kaynaklanmıştı. Söz konusu kayıtlar için bk. Cuveyni, *age.*, s. 473; Reşidüddin, II, s.138, 139. Ayrıca bk. B. Ögel, *age.*, s. 91. Uygurlar arasında İslam ile ilgili olarak bk. D. Pozdnev, *Istoričeskiy Očerak Uygurov*, Sanktpeterburg 1899, s. 131, 132. Yine Moğol devlet teşkilatında görev alan pek çok Müslüman Uygur da kayıtlara geçmiştir. bk. B. Ögel, *age.*, s. 131 vd, 194 vd.

⁴¹ A. van den Wyngaert, *age.*, s. 297; Ruysbroeckli Willem, *age.*, s. 245; Wilhelm von Rubruk, *age.*, s. 121.

⁴² Ö. İzgi, *Çin Elçisi Wang Yen-Te'nin Uygur Seyahatnamesi*, TTK Yay, Ankara 2000, s. 19.

⁴³ D.İ. Tihonov, *Hozyaiystvo i Obşčestvennyy Stroy Uygurskogo Gosudarstva X- XIV vv.*, Moskva-Leningrad 1966, s. 218.

⁴⁴ G. Shimin, *agm*, s.205, 206. Bu konuda daha detaylı bir çalışma için bk. H. Tokyürek, "Eski Uygurca Metinlere Göre Budizmin Maniheizme Etkisi", *Turkish Studies*, Vol.7/4, 2012, s. 2889-2906.

⁴⁵ Kimi çalışmalarda bazı farklılıklara işaret edilmiştir. bk. H.J. Klimkeit, "Türk Orta Asyasında Budizm", çev. M.T. Berbercan, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 26/2009, s. 95, 104.

leme alınan eserin ilk kısmında yazar, Doğu ülkelerine temas ederken *Tarse* adlı bir ülkeyi ele alır. Bu adın kullanılmasına dair değişik görüşler varsa da⁴⁶, kelimenin Taraz kelimesinin bozulmuş bir hali olduğu anlaşılıyor⁴⁷. Kelime ile ilgili sorunlar bir tarafa Hetum'un bahsettiği Tarse ülkesi Uygurların yaşadığı topraklardı. Nitekim yazar Tarse ahalisini Uygur manasında *Yogor* olarak adlandırır.

Hetum, Tarse'nin üç kısma ayrıldığını ve bu kısımların her birisinin başında bulunanların kendini hükümdar olarak anıldığını ifade eder. Yazar bu bölgelerin isimlerini zikretmiyorsa da buralar muhtemelen zamanın önemli Uygur kentleri Karakoço, Turfan ve Hami kentlerinin merkezlik ettiği yerlerdi. Yazarın ülkenin üç hükümdarından bahsetmesi, aşağıda onların Tatarların yanında yer almalarına ilişkin kayda karşın, Uygur siyasi varlığının devam ettiğine işaret eder. Bu husus diğer kaynaklarla da desteklenebilmektedir⁴⁸.

Korykos hâkimi Hetum, anlatısını şu şekilde devam ettirir: “(Bu ülkenin) *Ahalisi Uygur olarak adlandırılır. Eski dönemlerde idollere inanmış ve bunu günümüze kadar devam ettirmişlerdir. Bununla birlikte bu üç hükümdarın aileleri yıldızların işareti sayesinde İsa'ya inanmışlardır*⁴⁹. Şu ana kadar Hıristiyanlığa kalpten bağlı olan bu

⁴⁶ H. Yule, *Cathay and the Way Thither*, Vol. III, London 1914, s. 53/2dp; E. Bretschneider, *age.*, s. 67.

⁴⁷ Taraz'ın Uygur hâkimiyetindeki toprakların dışında kalmasının, bölge adının Uygur ülkesini ifade etmek üzere kullanılmasına mani olmayacağını düşünüyoruz. Zira bahsi geçen dönemin, Orta Asya'nın Avrupalılarca yeni yeni “keşfedildiği” ve pek çok coğrafi karışıklığın bulunduğu bir dönem olduğu unutulmamalıdır. Dahası Uygurların yaşadığı coğrafya ile Taraz arasındaki mesafenin pek de uzak olmadığı görülüyor. Nitekim Willem'in, Uygurların İran'a kadar geniş bir coğrafyaya yayıldıklarına dair ifadesini yukarıda görmüştük. bk. 27.dp. Daha kat'i bir şekilde Willem'in Uygur rahipleriyle konuştuğu Kayalık kenti ile Taraz arasındaki mesafenin de pek uzak olmadığı dikkati çekiyor. Nitekim adı geçen seyyah, Talas vadisinde olduğu anlaşılan (ayrıca bk. W.W. Rockhill, *age.*, s. 135) Kinchat kentiyle Kayalık arasındaki mesafeyi bir yazmadaki tarihlere göre 7, bir diğer yazmaya göre ise 10 günde almıştır. bk. A. van den Wyngaert, *age.* 223, 226, 238. Bu çok açık bir şekilde Uygurların nüfuz alanlarını, Talas bölgesinin birkaç günlük uzağına kadar yaydıklarını göstermektedir. Buna karşın çalışmalarda Kayalık, Taraz'dan yaklaşık 500 kilometre uzaktaki Kopal'e lokalize edildiğinden (bk. J.A. Boyle, “Kayalık”, *Encyclopedia of Islam 2*, Vol. IV, 808.) W.W. Rockhill, seyyahın bu kadar kısa zamanda böylesi uzun bir yolu kat etmesinden tereddüde düşmüştü. bk. W.W. Rockhill, *age.*, s. 140/3dp. Oysaki Willem'in açık kaydı Kayalık'ın, Taraz'ın 500 kilometre uzağında bulunan Kopal'e lokalize edilemeyeceğini göstermektedir. Bu konuda yapılacak yeni araştırmaların da bu şekilde bir netice vereceğini düşünüyoruz.

⁴⁸ XIII. yüzyılın ikinci yarısı ile XIV. yüzyılın ilk yarısında Uygurların Moğol hâkimiyetindeki altındaki durumlarına ilişkin bk. M. Kutlukov, “Mongol'skoye Gospodstvo v Vostoçnom Turkestane”, *Tataro Mongoli v Azii i Evrope*, red. C.L. Tihvinskiy, Moskva 1977, s. 91, 97; G. Shimin, *agm.*, s. 203.

⁴⁹ *Qui per demonstrationem stelle venerunt adorare Dominum Jhesum Christum.*

*aileden gelen önemli kimseler Tatarlar arasında yer almışlardır*⁵⁰. Hayton'un, Uygurların idollere tapar olduklarına ilişkin kaydı açık bir şekilde Rubruklu Willem'in ifadesi doğrultusundadır ve Uygurların Budistliği kabul ettiklerine işaret eder. Ancak yazar, onların dini anlayışlarına dair Willem gibi bir tasvirde bulunmaz. Buna mukabil bu hususun Hetum'dan 50 yıl önce Willem'in gözlemlediğinden pek de bir farkı olmadığı kabul edilebilir. Zira aşağıdaki bir kaydında Hayton: *"Bu ülkedeki kentler hoştur ve içinde devasa idoller bulunan tapınakları büyüktür"* diyerek⁵¹ Uygur ülkesindeki Budizm'den bahseder ve açık bir şekilde Willem'in gözlemine devam ettirir. Ancak burada dikkati çeken asıl husus, Hayton'un halk ile hanedanın, Budizm ve Hıristiyanlığa inananlar olarak bölündüklerine işaret eden ifadeleridir. Diğer hiçbir kaynaktan bu ayrımı takip edebilmek mümkün değildir. Mesela gerek Cuveyni, gerekse Reşidüddin, Uygurların başında bulunan İdikut'u *"putperestlerin reisi"* olarak tanımlar ve Hıristiyan olup olmadığına ilişkin bilgi vermez⁵². Diğer kaynaklarda da Uygurlardaki Nasturi Hıristiyanlığının daha çok hanedan arasında kabul edildiğini gösteren bir delil bulunmaz⁵³. Hetum'un Uygur hanedanlığına bağlı kimselerin Tatarlar arasında yer almasıyla ilgili kaydının ise Uygurların Moğol hâkimiyetine boyun eğmiş olmaları ilgili olduğu anlaşılıyor.

Hetum anlatısını Uygurların sosyal ve ekonomik durumlarına ilişkin bilgilerle devam ettirir: *"Ülkenin ahalisi savaş konusunda yetenekli değildir. Buna mukabil sanat ve bilimde oldukça beceriklidirler. Kendi alfabelerine sahiplerdir. Et yemekten ve şarap içmekten sakınır, hiçbir canlıyı öldürmezler. Bu ülkedeki kentler hoştur ve içinde devasa idoller bulunan tapınakları büyüktür. Buğday ve diğer çeşit tahıl bolca yetiştirir, ancak şarap üretmez ve bunu içmeyi günah sayarlar. Tarse doğuda Cathay⁵⁴,*

⁵⁰ *Recueil des Historiens des Croisades, Document Ermeniens, Tom.II, Paris 1906, s. 262* (Bundan sonra RHC).

⁵¹ a.y.

⁵² Cuveyni, *age.*, s. 473; Reşidüddin, *Sbornik Letopisey, Tom. II, per. Yu.P. Verhovskiy, Moskva-Leningrad 1960, s. 138, 139.*

⁵³ Sadece 781 yılında Uygur Kağanı Alp Kutluk Bilge Kağan'ın Nasturi Patriği I. Timotheus'a (728–823) bir mektup yazarak ondan din adamlarını ülkesine göndermesini istediği bilinmektedir. Ancak hanedanın bunu devam ettirip ettirmediği konusunda bir detay bulunmamaktadır. Bu mektuplaşma ile ilgili olarak bk. Ş. Tekin, "Mani Dininin Uygurlar Tarafından Devlet Dini Olarak Kabul Edilişinin 1200. Yıldönümü Dolayısıyla Birkaç Not", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, S. 217/1962, s. 9.

⁵⁴ Bu kelime Çin manasında kullanılan bir kelimedir.

*Batıda Türkistan, kuzeyde bozkır ve güneyde de Siyam⁵⁵ olarak anılan zengin ülke ile komşudur*⁵⁶.

Latin kaynaklarında Moğollar arasında çeşitli vazifeler üstlenmiş Uygurlara dair de bazı bilgilerin olduğu görülüyor. Bunlardan birisi Johannes'ın karşılaştığı Çinkay'dır. Zamanında Moğol bürokrasisinin en tepesine kadar yükselmiş olan bu kişi, kimi yazarların Kereyit asıllı olduğunu ifade etmelerine karşın⁵⁷, Câmî'üt Tevârih'te bulunan bir kayıttan anlaşıldığı kadarıyla Uygur asıllıydı.⁵⁸ Çinkay'ın Moğollar arasındaki vazifesinin ne zaman başladığı katiyetle bilinmiyor. Buna mukabil Taoist rahip Chang Ch'un'un seyahatnamesinde görüldüğü şekilde, Moğolların Harezm seferinin sürdüğü günlerde artık bürokrasinin içine girmiş bulunuyordu.⁵⁹ Ögedey'in iktidarının sonlarına gelindiğinde ise "vezir"lik makamını elde etmişti. Bu vazifesini yerine getirirken epey başarılı bir kimse olduğu Ögedey'in, Çağatay'ın ismi bilinmeyen vezirini kendi veziri ile kıyaslamasına dair bir kayıttan anlamak mümkündür.⁶⁰ Çinkay bu konumunu, Töregene zamanındaki bir süreç hariç bırakılacak olunursa, Güyük'ün ölümüne dek sürdürmüştür. Bu husus, Papalık elçisi olarak Güyük'ün tahta çıkış merasiminde bulunmuş Plano Carpini Johannes tarafından da gözlemlenmiştir.

Çinkay, Johannes'ın seyahatnamesinde karşımıza *Protonotarius* yani başkâtip olarak çıkar.⁶¹ Câmî'üt Tevârih'te kendisinin baş vezir olarak gösterilmesinin aksine, burada kendisinden başkâtip olarak bahsedilmesinin bir hatadan çok kurumların algılanış biçimindeki farklılıktan ileri geldiği anlaşılmaktadır. Zira yukarıda ifade ettiğimiz kıyaslamada da vezirler daha çok kâtiplik özellikleriyle karşımıza çıkar.⁶² Bundan ötürü her iki kaynaktan ifade edilen

⁵⁵ Metinde Sym.

⁵⁶ RHC, s. 262, 263.

⁵⁷ R. Grousset, *Stepler İmparatorluğu*, çev. H. İnalçık, TTK yay, Ankara 2011, s. 267, 277, 280; J.P. Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, çev. A. Kazancıgil, Kabalıcı yay, İstanbul 2001, s. 218, 253; J.J. Saunders, *The History of the Mongol Conquest*, Philadelphia 2001, s. 219/11dp.

⁵⁸ Reşidüddin, II, s.101. Çinkay'ın Uygur asıllı olduğunu düşündüren bir başka delil de Chang Ch'un'un seyahatnamesinde bulunur. Çinkay'dan Chen hai olarak bahseden seyyah, Beşbalık'ın batısında yer alan Ch'ang ba-la idarecisinin Chen hai'nin "eski dostu" olduğunu ifade eder. Bk. E. Bretschneider, *age.*, s. 67. W.W. Rockhill de onun Uygur asıllı olduğunu D'ohsson'a atıfla ifade eder. Bk. W.W. Rockhill, *age.*, s. 23/1dp. P.D. Buell de onun Uygur veya Öngüt olduğunu dile getirir. Bk. P.D. Buell, *Historical Dictionary of the Mongol World Empire*, The Scarecrow Press, Oxford 2003, s. 138

⁵⁹ Chang Ch'un'un seyahatindeki notlara bk. E. Bretschneider, *age.*, s. 60 vd.

⁶⁰ Reşidüddin, II, s.101.

⁶¹ A. van den Wyngaert, *age.*, s. 119.

⁶² Reşidüddin, II, s. 101, 102.

memuriyet şeklinin aynı olduğu, farklılığın görevin algılanış ve ifade şekline ileri geldiği anlaşılmaktadır.

Johannes'in Çinkay ile ilgili verdiği bilgiler şu şekildedir: *"Bulduğumuz yerden İmparatorun huzuruna çağrıldık ve ardından da başkâtip Cingay bizim, gönderilmiş daha başka kimseler ile Solangi(lerin) ve diğer önderlerin adlarını kaydetti. (Ardından da) Bunu yüksek bir sesle İmparator ve tüm önderlerin huzurunda okudu"*⁶³. Bir diğer kısımda da şunları ifade eder: *"Bundan sonra İmparator, bize başkâtibi Cingay aracılığıyla ifadelerimizi ve meşgalemizi yazmamız emrini gönderdi ve biz de kendisine teslim ettik"*⁶⁴. Johannes, Çinkay'dan son olarak şu şekilde bahseder: *"Aziz Martini gününde yeniden çağrıldık. Daha önce kendilerinden bahsedilen kâtipler Kadak, Cingay ve Bala yanımıza geldi ve mektubumuzu kelimesi kelimesine tercüme ettiler. (Bunu) Latince olarak yazarken bazı kelimelerde hataya düşmüşsek bilmek isteyerek her bir hitabı açıklamaya çalıştılar. Her iki mektup tamamlandığında en küçücük bir kuşkumuz bile kalmamasın diye bize mektupların birincisi ve ikincisini okudular. Ardından da dediler ki 'Bakın ki her şeyi son derece iyi bir şekilde anlayın, çünkü tamamen anlayamazsanız bunun hiçbir yararı olmaz. Aksi durumda böylesi uzak diyarlara (yeniden) gitmek zorunda kalırsınız' Bunun üzerine karşılık verdik: 'Her şeyi gayet güzel bir şekilde anladık'. Mektupları, Papa eğer dilerse, okuyabilecek insanlar bu ülkede (=İtalya'da) bulunabileceğinden ötürü sarasin harfleriyle yeniden yazdılar"*⁶⁵. Farsça olarak kaleme alınan bu nihai mektup P. Pelliot tarafından Vatikan arşivlerinde bulunmuştur. V.V. Barthold'un ifadesiyle bu metin, gramer olarak hatalarla doludur.⁶⁶ Bununla birlikte en azından nihai mektubun hazırlanması sürecinin son derece titiz bir şekilde yürütüldüğü Johannes'in şahadetiyle ortadadır. Söz konusu kayıtlar Moğol devlet teşkilatının işlerliğinin kabiliyetini ve ciddiyetini açık bir şekilde göstermektedir. Bunda Çinkay gibi Uygur devlet adamlarının etkilerinin büyük pay sahibi olduğu muhakkaktır.

Netice olarak Latin kaynaklarında Uygurlar, Moğol hâkimiyetindeki halklar içerisinde önemli bir mevkiye konmuştur. Moğolların resmi alfabelerini Uygurlardan aldıklarını ifade etmelerinden başka bu kaynaklar Uygurların Moğol bürokrasisi içindeki ehemmiyetli yerlerine de vurgu yapar. Bu, Arapça ve Farsça olarak kaleme alınan kaynaklardan takip edilebiliyorsa da Latince kaynaklar Moğol bürokrasisinin neredeyse tamamen Uygur hâkimiyeti altında olduğu

⁶³ A. van den Wyngaert, *age.*, s. 119. krş. C. Dowson, *age.*, s. 63.

⁶⁴ A. van den Wyngaert, *age.*, s. 123. krş. C. Dowson, *age.*, s. 66.

⁶⁵ A. van den Wyngaert, *age.*, s. 123, 124. krş. C. Dowson, *age.*, s. 67.

⁶⁶ V.V. Barthold, *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, çev. K.Y. Koprıman, İ. Aka, TTK Yay., Ankara 2006, s. 165, 166.

şeklinde bir izlenim vermektedir. Bu hususun doğruluğu Uygur devlet adamlarının biyografilerinin yer aldığı Yüen şı'daki kayıtlarla da kesinlik kazanmaktadır. Bunun yanında Latince kayıtlar Uygur alfabesinin varlığının Orta ve Batı Avrupa'da da bilinir olduğuna işaret eder. Söz konusu kaynaklarda Uygurlarla ilgili verilen bilgileri önemli kılan bir diğer husus ise diğer kaynaklarda yer almayan kayıtlardır. Mesela Rubruklu Willem'in Çinkay ile ilgili verdiği bilgilerde Moğol bürokrasisinin nasıl işlediği anlaşıldığı gibi Uygur din adamlarına dair verdiği tasvirler nasıl bir din anlayışına sahip olduklarını göstermektedir. Hetum'un kroniğinde yer alan kayıtlar ise Wilhelm'in tasvir ettiği anlayışın daha uzun yıllar devam ettiğine işaret etmektedir. ©

KAYNAKLAR

- ABUDUKELİMİ, B. (2006), *Uygur Türklerinin Dini İnanışları*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- ATA MELİK CUVEYNİ (1998), *Tarih-i Cihangüşa*, çev. M. Öztürk, Ankara, Kültür Bakanlığı Yay.
- BARTHOLD, V.V. (2006), *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, çev. K.Y. Koprıman, İ. Aka, Ankara, TTK Yay.
- BOYLE, J.A., "Kayalık", *Encyclopedia of Islam 2*, Vol. IV, s. 808-809.
- BRETSCHNEİDER, E. (1910), *Medieval Researches*, Vol. I, London.
- BUELL, P.D. (2003), *Historical Dictionary of the Mongol World Empire*, Oxford, The Scarecrow Press.
- CHİ TANG (1970), *Moğol Sülalesi Devrinde Türk ve İslam Dünyası ile Temasta Bulunan Şahsiyetler*, İstanbul.
- ÇANDARLIOĞLU, G. (2004), *Sarı Uygurlar ve Kansu Bölgesi Kabileleri (9-11. Asırlar)*, İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- DOWSON, C. (1955), *Mongol Mission*, New York.
- GROUSET, R. (2011), *Stepler İmparatorluğu*, çev. H. İncik, Ankara, TTK Yay.
- İZGİ, Ö. (2000), *Çin Elçisi Wang Yen-Te'nin Uygur Seyahatnamesi*, Ankara, TTK Yay.
- KLİMKEİT, H.J. (2009), "Türk Orta Asyasında Budizm", çev. M.T. Berbercan, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 26, s. 93-108.
- KUTLUKOV, M. (1977), "Mongol'skoye Gospodstvo v Vostoçnom Turkestane", *Tataro Mongolı v Azii i Evrope*, red. C.L. Tihvinskiy, Moskva, s. 86-106.
- LAVRENTİİ MOHEMİİ (1791), *Historia Tartarorum Ecclesiastica*, Helmstadi.
- MATTHAEİ PARİSİENSİS (1882), *Chronica Majora*, Vol. VI, ed. H.R. Luard, London.
- KAYA, M.L. (çev.) (2011), *Moğolların Gizli Tarihçesi*, İstanbul, Kabalcı Yay.

- ÖGEL, B. (2002), *Sino Turcica: Çingiz Han'ın Türk Müşavirleri*, IQ Yay., İstanbul.
- ÖZCAN, A.T. (2012), "Chronica Maiora'da Moğol İmajı", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. XXVII, S. 2, s. 427-458.
- ÖZCAN, A.T. (2010), "Macar Papaz Julian'ın 1237 Tarihli Moğol Raporu", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. XXIX/S. 48, s. 89-99.
- POZDNEYEV, D. (1899), *Istoriçeskiy Oçerk Uygurov*, Sanktpeterburg.
- Recueil des Historiens des Croisades*, Document Armeniens, Tom. II, Paris 1906.
- Reşidüddin (1952), *Sbornik Letopisey*, Tom. I/I, per. L.A. Hetagurova, Moskva-Leningrad.
- Reşidüddin (1952), *Sbornik Letopisey*, Tom. I/II, per. O.İ. Smirnova, Moskva-Leningrad.
- Reşidüddin (1960), *Sbornik Letopisey*, Tom. II, per. Yu.P. Verhovskiy, Moskva-Leningrad.
- RİCHARD, J. (1999), "La Limite Occidentale de l'expansion de l'alphabet Ouïgour", *Les Relations entre l'orient et l'occident au Moyen Age*, Ashgate Variorum, s. 71-75.
- ROCKHİLL, W.W. (1900), *The Journey of William of Rubruck to Eastern Parts of the World 1253-1255*, London.
- ROUX, J.P. (2001), *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, çev. A. Kazancıgil, İstanbul, Kabalcı Yay.
- RUYSBROECKLİ Willem (2010), *Mengü Han'ın Sarayına Yolculuk 1253-1255*, ed. P. Jackson, D. Morgan, çev. Z. Kılıç, İstanbul, Kitap Yay.
- SAUNDERS, J.J. (2001), *The History of the Mongol Conquest*, Philadelphia.
- SCHMEİDER, F. (2006), "Christians, Jews, Muslims-and Mongols: Fitting a Foreign People into the Western Christian Apocalyptic Scenario", *Medieval Encounters*, Vol. 12/2, s. 274-295.
- SERTKAYA, O.F. (2010), "II. Dünya Savaşı Esnasında Berlin Koleksiyonu'ndan Kaybolan Eski Uygur Belgelerindeki Hıristiyan Uygur Türklerinin İsimleri Üzerine", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C. 43/43, s. 97-113.

- SHİMİN, G. (1998), "The Uighur Kingdom of Kocho", *History of Civilizations of Central Asia*, Vol. IV/I, ed. M.S. Asimov, Unesco Publishing, s. 200-206.
- SİNOR, D. (1998), "The Kitan and Kara Khitay", *History of Civilizations of Central Asia*, Vol. IV/Part I, ed. M.S. Asimov, Unesco Publishing, s. 227-242.
- TEKİN, Ş. (1962), "Mani Dininin Uygurlar Tarafından Devlet Dini Olarak Kabul Edilişinin 1200. Yıldönümü Dolayısıyla Birkaç Not", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, S. 217, s. 1-11.
- TİHONOV, D.İ. (1966), *Hozyaiystvo i Obşçestvennyy Stroy Uygurskogo Gosudarstva X- XIV vv.*, Moskva-Leningrad.
- TOKYÜREK, H. (2012), "Eski Uygurca Metinlere Göre Budizmin Maniheizme Etkisi", *Turkish Studies*, Vol. 7/4, s. 2889-2906.
- Wilhelm von Rubruk (2001), *Moğolların Büyük Hanına Seyahat*, çev. E. Ayan, İstanbul, Ayışığı Kitapları.
- WYNGAERT, A. (1929), *Sinica Franciscana*, Vol. I, Quaracchi-Firenze.
- YULE, H. (1914), *Cathay and the Way Thither*, Vol. III, London.